

DAVID HUME

(1711—1776)

TEODOR MÜNZ

David Hume, anglický filozof z 18. stor., je u nás dnes známy predovšetkým ako reprezentant agnosticizmu. Je to filozofia, ktorá hovorí, že objektívnu skutočnosť poznať nemôžeme, lebo máme do činenia len s našimi vnemami a predstavami, ktoré závisia od nášho psychofyziológického uspošobenia. Z tohto hľadiska kritizoval Huma Engels a Lenin, a to celkom oprávnené. Treba však povedať, že poznať Huma len takto, znamená vidieť len úzky a k tomu ešte najslabší úsek jeho filozofie. Idealistickí filozofi, predovšetkým Kant — ktorý hovorí, že Hume ho prebudil z dogmatického spánku — ďalej pozitivisti, machisti a iní sa však najviac zameriavali práve na túto stránku jeho filozofie, opakovali a rozvádzali jeho agnosticizmus, takže potom sa nemožno diviť, že aj klasici marxizmu-leninizmu, bojujúci proti týmto idealistickým smerom, boli nútení dívať sa na Huma len z tohto úzkeho aspektu.

No už informatívne listovanie v Humovom filozofickom diele — malom čo do rozsahu, ale bohatom a podnetnom čo do obsahu — nás presvedčí, že jeho filozofia má aj viac svetlých stránok a že bola na svoju dobu v nejednej súvislosti pokroková. Hume bol a zostal agnostikom, no ak v gnozeológii zohral jeho agnosticizmus reakčnú úlohu, tak v kritike náboženstva — ako uvidíme — pomohol mu prekonať niektoré nedostatky súčasného deizmu a posunul ho až na samý prah ateizmu. Jeho deizmus mu nebránil vehementne bojovať proti pozitívnemu náboženstvu a ľudské mravné konanie vysvetľovať motívmi zdola, z človeka, a nie zhora, od boha. To všetko je dôvod k tomu, aby sme sa dnes — pri príležitosti jeho jubilea — pri ňom pozastavili, pokúsili sa zhodnotiť jeho filozofiu vcelku a poukázať aj na to, čo je v nej pozitívne.

Keď si všimneme, ako sa Engels a Lenin stavajú voči Humovi, zistíme, že ostrie svojej polemiky neobracajú proti nemu, ale celkom vecne vykladajú jeho názory. To preto, že jeho gnozeológiu chápu ako nevyhnutné ohnívko vývojovej reťaze a ako úprimný výraz jeho zmysľovania, v ktorom nebolo pretvárinky a falše, ako napr. u ruských machistov, vydávajúcich sa za marxistov. Hume bol empirik a patrí do známej vetvy anglických empirikov, počnúc Baconom a končiac Millom, no vystúpil v dobe, keď sa tento empirizmus — ktorému vďačí za mnoho aj mechanistický materializmus — dostal už na idealistické scestie. Idealistický princíp v empirizme nastolil už Locke, a to svojím tvrdením, že sekundárne kvality vytvára subjekt. No u neho bol ešte celkom abstraktný a „neškodný“. Zhubné dôsledky z neho vyvodil Berkeley, ktorý dokazuje, že niet hranice medzi sekundárnymi a primárnymi kvalitami, že nie je možné, aby polovička poznatkov závisela od subjektu a druhá aby nezávisela, a že všetky sú rovnako subjektívne. Všetko sú vraj len idey a byť znamená vnímať. Pravda, Berkeley ešte uznáva existenciu objektu, no len ako boha, na myslení ktorého vraj participuje aj naše poznanie, čím chce vysvetliť fakt, že časť ideí — vnemy — nepodlieha našej vôli. Myslí ich vraj boh, my ich zažívame, no vplývať na ne, tak ako na predstavy, vraj nemôžeme. Tak zostal Berkeleymu nakoniec len subjekt ako duchovná podstata a boh. Existenciu hmoty, základne to nenávideného materializmu, biskup Berkeley, ako si lichotil, vyvrátil.

Hume sa ujal dedičstva Berkeleyho a rozvíjal jeho empirizmus ďalej. Netvrdí však, že naše vnemy vyvoláva boh, lebo na neho sa díva oveľa skeptickejšie ako Berkeley, ale akési „niečo“, ktoré vraj zostane, keď objektu, čo na nás pôsobí, odnímeme všetky

primárne a sekundárne kvality, tvorené subjektom — Kantova „vec osebe“. Existenciu tohto „niečoho“ môže vraj uznať každý skeptik, lebo nestojí zato proti nemu vystupovať; je to pojem príliš nejasný. No o tom, ako ono súvisí s našimi vnemami — či sú jeho odrazmi, symbolmi, znakmi atď. — nevieme nič. Subjekt má do činenia len so svojimi dátami, za ne vystúpiť a porovnávať ich s originálom nemôže, a preto vraj tento problém je neopodstatnený.

Takto sa Hume stal jedným z klasických reprezentantov agnosticizmu. Kant ho prebral od neho a iba ho zosystematizoval. A bola to len logická dôslednosť, keď Fichte — pokračovateľ Kantov — jeho „vec osebe“ odbúral ako zbytočnú metafyziku a za jediného tvorca skutočnosti vyhlásil subjekt „ja“, ktorý si vraj sám zo seba tvorí objekt, „nie-ja“.

Až tam, do subjektívneho idealizmu, zabŕdla táto filozofická odnož, ktorá pôvodne vyrástla z materialistickej filozofie, no rozvíjala sa jednostranne a stala sa suchým kvetom na živom strome poznania. Protiargumenty nebrala vôbec do úvahy. A dnes ich už máme toľko (boli však aj vtedy!), že takáto filozofia nám pripadá priam úbohú. Je nezvratne dokázané, že príroda — objekt jestvovania dávno pred človekom — subjektom, že človek je biologicky odkázaný na prírodu, že poznanie nejestvuje pre závalu filozofov, ale má tiež biologickú, životazáchovnú funkciu a že sa teda podstatne upína na objekt, ktorý musí poznávať pomerne veľmi primerane a stále primeranejšie, aby človek v boji s prírodou nielen obstál, ale dokonca postupne nad ňou víťazil atď. Objekt poznávame teda ako čosi, čo je oveľa viac, než púhe „niečo“, tento odvar jednostranných špekulácií.

Humova gnozeológia obsahovala však aj pozoruhodné momenty. Predovšetkým treba vyzdvihnúť jeho zdôrazňovanie skúsenostného pôvodu poznatkov a odmietanie apriorizmu v akejkolvek podobe. Keďže o ničom nemáme úplnú istotu, ale všetko poznáme len zo skúsenosti, ktorá nám vždy môže priniesť niečo nepredvídaného, treba si všetky poznatky ustavične overovať a nič nepovažovať za absolútne isté. Podľa jeho známej teórie kauzality ani to nemôžeme s istotou predpovedať, že z dobre známej príčiny bude vždy nasledovať dobre známy účinok, hoci v minulosti sa vždy tak stalo. Nie je teda úplne isté, či zajtra vyjde slnko. Nevyhnutnosť účinku nie je vraj totiž obsiahnutá v príčine, a priori ju nepoznáme a preto sme zasa odkázaní len na skúsenosť, ktorá môže byť vrtošivá. Zostáva nám len *vera*, že po známej príčine bude nasledovať známy účinok. Spájame ich zo *zvyku* a nie z nevyhnutnosti. Post hoc, ergo propter hoc — za tým, a teda preto.

Pravda, ani v tomto bode nemôžeme s Humom súhlasiť. Takto rozmýšľa len senzualista, ktorému sa skutočnosť rozpadla na mozaiku vnemov ako subjektívnych dát, medzi ktorými nevidí nijaké spojenie. Podľa materializmu príčina a účinok sú objektívne kategórie a tak aj spojenie medzi nimi, ktoré plynie v najširšom zmysle z materiálnej jednoty sveta. Jeden hmotný dej prechádza v iný hmotný dej, v účinku je vždy niečo z príčiny. Za určitých okolností príčina prechádza v účinok nevyhnutne, bez ohľadu na prítomnosť subjektu. Iné je, pravda, naše poznávanie tejto spojitosti. Môže nám trvať veľmi dlho, kým nevyhnutnosť spoznáme a skonštatujeme určitú zákonitosť. Ani k absolútnej istote nikdy nedochádzame a z tejto stránky má Hume pravdu. No treba tu rozlišovať medzi subjektom a objektom a netvrdiť, že všetko je len subjektívne. Vec by si vyžadovala oveľa hlbšiu analýzu, tu sa však do nej púšťať nemôžeme.¹

Všimnime si teraz Humovu etiku. Tu už hlása prijateľnejšie a na svoju dobu pokrokové názory. Hume je vcelku osvietenický deista. Deizmus, ktorého rodiskom bolo práve Anglicko a bol svetonázorom pokrokovej buržoázie z obdobia rozvíjajúcej sa strojevej

¹ Pozri D. Hume, *Zkoumání o rozumu lidském*, Praha 1899.

výroby, hlásal, že ľudské konanie sa má spravovať motívmi prameniacimi z rozumu, a do súvislosti s bohom ich dával len cez prírodné zákonitosti, ktoré vraj vyjadujú nemennú vôľu božiu a ktoré človek musí poznávať a prispôbovať sa im. Niektorí konzervatívnejší deisti sa ešte opierali aj o biblickú morálku, ktorú vydestilovali z biblie po jej dokonalom precedenci cez riečicu kritického rozumu. U Huma sa stretávame so sotva badateľnými zvyškami takéhoto postupu. Mravné konanie závisí podľa neho od rozumu a citu. Chladný rozum uvažuje a informuje nás o prostriedkoch pre dosiahnutie blaženosti, cit nás núti k činnosti, je podkladom príjemnosti či nepríjemnosti a tak aj kormidlom vôle. Rozum skúma podstatu vecí a na jeho meradlo nemôže vplývať ani boh, kým cit s bohom súvisí, no len tak, že prýšči z ľudskej prirodzenosti, ktorú vraj určil boh. To je však všetko. Ináč boh nijakými direktívami do mravného konania nezasahuje.

O čo ide, podľa Huma, pri mravnom konaní? Hume, ako skutočný osvietenec, je kolektivistu. Určovateľkou mravných noriem je spoločnosť a nie jednotlivec. Jednotlivec koná mravne len vtedy, keď sa prispôbuje požiadavkám spoločnosti. A čo je kritériom tejto mravnosti? Prospešnosť. Mravné je to, čo napomáha prospech celku. Hume je teda utilitarista. A je aj altruista. Neverí, ako mnohí pred ním, i za jeho čias, najmä materialisti, že jednotlivec koná mravne len preto, lebo to prináša taký či onaký prospech jemu samému. Láska, priateľstvo, obetavosť atď. sú vraj altruistické city, bez primiešania egoizmu.

Taká je zhruba Humova etika. Uvedomuje si, že mravné konanie pramení z človeka samého, že je spoločenského pôvodu, že nie je večné a mení sa podľa predstáv spoločnosti o jej prospešnosti, že teda závisí od miesta a času a že platnosť mravných noriem je relatívna. Vidí aj majetkové rozdiely vo vnútri spoločnosti, ba ako buržoázny ideológ ich obhajuje, lebo vraj majetková rovnosť by spoločnosť zahubila, no dôsledky pre svoju etiku z toho nevyvodil. Vplyv sociálneho rozvrstvenia ľudí na ich mravné zmýšľanie nevidel. Spoločnosť mu je z tejto stránky jednoliata, má jednu vôľu, jednu mentalitu.²

Humov agnosticizmus sa znova prejavil — v tomto prípade ako pokrokový — v jeho kritike náboženstva. Ako každého osvietenca a deistu, tak aj jeho páliť problém náboženstva a venoval mu hodne miesta. Deizmus mal veľké výhrady proti každému pozitívnemu náboženstvu, kresťanstvo nevynímajúc a podroboval ho ostrej rozumovej kritike. Robili to aj tí, ktorí chceli kresťanstvo zachrániť, t. j. udržať jeho „racionálne jadro“. Jednako však náboženstvo ako také nezavrhovali, ale prijímali tzv. prirodzené náboženstvo — na rozdiel od náboženstva zjaveného — základy ktorého kotvia vraj v ľudskej prirodzenosti. Jedni, napr. Herbert of Cherbury, ich získali vyabstrahovaním spoločného menovateľa z rozličných pozitívnych náboženstiev (napr. téza, že jestvuje boh, že si ho treba uctiť atď.), iní hovorili, že tkvejú v súlade rozumu s prírodnými zákonmi, vyjadrujúci vôľu božiu atď. Pokiaľ išlo o určovanie charakteru boha samého, považoval sa buď za akúsi substanciu, alebo za osobu, majúcu vcelku ľudské vlastnosti.

U Huma sa s ničím takým nestretávame. Verí v akúsi najvyššiu bytosť ako príčinu sveta, no ináč o nej nevie povedať nič. Akékoľvek jej bližšie určovanie vedie vraj k antropomorfizmu, čo znamená prenášať ľudské vlastnosti tam, kam nepatria. Naše obmedzené skúsenosti — ako malá časť celku — rozhodne nestačia na to, aby určili povahu jeho príčiny. Ona existuje, no nevieme aká je, pretože — ako hovorí Hume — „nejde o existenciu, ale o prirodzenosť boha“. A tá je neznáma.

Tak zostalo Humovi aj z boha len akési „niččo“ — on ho však takto nenazýva — podobné „niččomu“, zastupujúcemu objektívnu realitu. Hume teda nezdieľal Berkeleyho

² Pozri D. H u m e, *Zkoumání o zásadách mravnosti*, Praha 1899.

názory o bohu, podľa ktorých subjekt je priamo časťou boha — objektu. A bola to zasa len dôslednosť, keď Fichte odbúral aj humovsko-kantovského boha ako metafyzickú, a teda zbytočnú danosť, a doviedol tento vývoj k ateizmu. Ukázal, že každý agnosticizmus vedie k subjektívnemu idealizmu, ktorý je v otázke existencie boha — ateizmom. To bol konečný dôsledok úvah Berkeleyho, ktorý chcel podvracať hmotu v prospech boha.

Hume neuznáva nijaké prirodzené, rozumové alebo iné umelé náboženstvo. O najvyššej bytosti nevieme nič, nič o sebe do nás nevštepila a nemožno vedieť, ako si ju získať, čo na ňu pôsobí atď. No Hume neuznáva ani nijaké pozitívne náboženstvo, proti ktorému nemilosrdne útočí, nešetiac ani kresťanstvo. Tu sa jeho filozofia stáva najpribojnejšou a najpokrokovejšou. Nijaké náboženstvo nie je zjavením, osvietením ducha a pod., ako to náboženstvá rady o sebe hovoria. Naopak, vznikli z hmotnej biedy človeka, trasúceho sa pred mocnou a nevysvetliteľnou prírodou o svoju existenciu, bojaceho sa nešťastia, smrti atď. Človek si zbožštil prírodné sily, pripísal im svoje vlastnosti, urobil si z nich bohov a začal sa im klaňať. Polyteizmus bol prvým náboženstvom a nie monoteizmus — hovorí Hume, bojujúc proti tzv. degeneračnej teórii kresťanských teológov, podľa ktorých keď sa ľudstvo rozišlo z raja po svete, spreneverilo sa svojmu jedinému bohu a splodilo si mnohých bohov. Monoteizmus je mladší ako polyteizmus, hovorí Hume. Nemôže odpustiť náboženstvám ani ich iracionalizmus, poukazujúc na to, že holdujú zmyslovosti, absurdným zázrakom, nerozumu, hľadajúc stopy boha v najpochabnejších veciach, kým rozum, jednoduchosť, veľkoleposť, harmónia prírody, kde by sa dali ešte najskôr vidieť, ich nezaujímajú. Monoteizmus má okrem toho zhubné morálne dôsledky. Vedie k povýšenosti, k neznášanlivosti atď.³

Takto osvietenky sa Hume pozeral na náboženstvo. Videl v ňom len závislosť človeka od prírody a nie aj od spoločnosti, nevidel jeho vykorisťovateľskú stránku, hoci vedel, že šikovný z neho bohatne na úkor hlúpeho. No vcelku bola jeho kritika náboženstva vo svojej dobe pokroková.

³ Pozri D. Hume, *Přirozené dějiny náboženství a Rozmluvy o náboženství přirozeném*, Praha 1900.